

**ЕТИКЕТНІ МОВНІ ФОРМУЛИ
В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**
doi: 10.12958/2227-2631-2021-1-45-90-100

Борис Коваленко,

*доктор філологічних наук, доцент кафедри
української мови Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
ORCID ID <http://orcid.org/0000-0002-3764-856X>*

Наталія Коваленко,

*доктор філологічних наук, доцент кафедри
української мови Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
ORCID ID <http://orcid.org/0000-0002-7810-1982>*

Мовотворчість М. Коцюбинського справедливо вважають видатним явищем у розвитку української літературної мови, що підняла її на вищий ступінь якості, розширила структурно-стилістичні й конкретні художні та науково-публіцистичні засоби виразу в галузі лексики, фразеології, синтаксису.

Епістолярій письменника охоплює доволі широке коло адресатів, серед яких були його друзі й випадкові знайомі, не з усіма адресатами автор був духовно близький та одностайний у поглядах, іноді він спілкувався винятково на офіційному рівні. Коцюбинський листувався майже з усіма видатними особистостями того часу, тому його епістолярна спадщина містить багато цікавих фактів з історії видання й поширення української книжки, історії цензурних утисків тощо.

Питанням поезики, рецепції епістолярного жанру й стилю, вивченню епістолярію письменників присвячено праці С. Антоненко, С. Богдан, С. Ганжі, І. Григоренко, Н. Журавльової, М. Коцюбинської, В. Кузьменка, А. Найруліна, С. Святовець та ін.

У сучасному мовознавстві приділено увагу вивченню мовних етикетних формул у листах видатних діячів науки, культури, політики різних часів. Початкові формули-звертання в листах Т. Шевченка досліджувала К. Ленець, етикетні формули в епістолярії Лесі Українки, В. Стефаніка, П. Тичини, Марка Черемшини вивчала С. Богдан, етикетні форми в епістолярії П. Куліша були предметом наукових зацікавлень І. Фокіної, історію мовних етикетних формул в українському епістолярії (на матеріалі листування Івана Огієнка) простежила О. Калита.

У статті досліджено мовно-етикетні формули епістолярної спадщини Михайла Коцюбинського. Проаналізовано такі формули мовленнєвого етикету: привітання, звертання, прощання, вибачення, прохання, постскриптум.

Листи письменника є не лише цінним автентичним першоджерелом для осмислення його творчої індивідуальності, а й важливим матеріалом для дослідження історії української літератури і суспільної думки ХХ ст. Проаналізувавши його епістолярій, стверджуємо, що тут важливе місце посідають етикетні формули. Особливостями є використання звертань у кличному відмінку, традиційних формул на початку й у кінці листів, використання формул вітань, вибачень, прохань, постскриптувів. Для автора характерна невимушеність під час вибору мовних засобів і безпосередність у вираженні емоцій.

Ключові слова: епістолярій, лист, звертання, прохання, привітання, мовленнєвий етикет.

The language creating by M. Kotsiubynskyi is rightly considered an outstanding phenomenon in the development of the Ukrainian literary language.

The writer's epistolary covers a fairly wide range of addressees, among whom were his friends and casual acquaintances, the author was not spiritually close and unanimous in views with all addressees, sometimes he communicated exclusively on an official level. Kotsiubynskyi corresponded with almost all prominent personalities of that time, so his epistolary heritage contains many interesting facts about the history of the publication and distribution of Ukrainian books, the history of censorship repressions, etc.

The works of S. Antonenko, S. Bohdan, S. Hanzha, I. Hryhorenko, N. Zhuravlova, O. Kalyta, M. Kotsiubynska, V. Kuzmenko, K. Lenets, A. Nairulin, S. Sviatovets, I. Fokina are devoted to the issues of poetics, the reception of the epistolary genre and style, and the study of the epistolary of writers.

Language and etiquette formulas of the epistolary heritage of Mykhailo Kotsiubynskyi are studied in the article. The following formulas of speech etiquette have been analyzed: greeting, addressing, farewell, apology, request, postscript.

Etiquette formulas take an important place in the writer's epistolary. The special features are the use of addressing in the exclamatory form, traditional formulas at the beginning and end of letters, the use of formulas of greetings, apologies, requests, and postscripts. The author is characterized by ease in choosing certain language means and immediacy in expressing emotions.

Key words: epistolary, Kotsiubynskyi, letter, language etiquette, language etiquette formulas.

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Вступ. Мовотворчість М. Коцюбинського справедливо вважають вершиною української прози кінця ХІХ – початку ХХ ст., видатним явищем у розвитку української літературної мови, що підняли її на вищий ступінь якості, розширили структурно-стилістичні й конкретні художні та науково-публіцистичні засоби виразу в галузі лексики,

фразеології, синтаксису. Письменник надавав особливого значення питанням розвитку української мови, обстоював у літературно-критичних, публіцистичних працях, приватних листах ідею вільного, різностильового функціонування української мови, критикував консервативні погляди на українську мову, окреслював джерела і шляхи її збагачення, висловлював слушні думки щодо лінгвостилістики, правопису тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життя і творчість Михайла Коцюбинського є предметом різнопланових наукових досліджень. У літературознавчому аспекті про нього писали В. Борщевський, М. Грицюта, Н. Калениченко, П. Колесник, М. Костенко, І. Коцюбинська, Ю. Кузнецов, Й. Куп'янський, П. Орлик, М. Потупейко, В. Фащенко, Є. Федоренко та ін. Серед праць мовознавчого аспекту – роботи, спрямовані на комплексний аналіз прози письменника, у яких розглянуто лексику різних шарів суспільства, мовностилістичні засоби, роль синтаксичних конструкцій, стилістичну морфологію і стилістичну фонетику творів М. Коцюбинського (І. Білодід, В. Дроздовський, Л. Іванов, В. Масальський), стосунки та взаємозв'язки синоніміки народнорозмовної лексики, особливості фразеології і метафоризації лексем (М. Грицюта, Л. Паламарчук), мовні особливості окремих творів прозаїка (М. Грицюта, В. Грещук, Б. Коваленко, О. Корчик, Л. Мацько, М. Пешак, П. Плющ). Діалектну основу мови в його творах досліджував І. Матвіяс, який зазначав, що митець творчо використав мовні досягнення попередніх класиків літератури, збагатив українську літературну мову говірковими елементами, передусім особливостями подільського й гуцульського говорів (Матвіяс, 2007, с. 52). О. Давидова (Давидова, 1963) вивчала роль лексичних діалектизмів як складового елемента стилістичної системи повісті «Тіні забутих предків», а В. Грещук (Грещук, 2007) розглядає гуцульські діалектні риси, відображені в мові цього твору, виявляє, наскільки повно вони відбивають гуцульську розмовну стихію. Стиль М. Коцюбинського за рукописною спадщиною досліджував В. Дроздовський, який зазначав, що «функціональна спрямованість елементів художнього висловлення, „мовленнєвий образ автора” можуть виявлятися і при аналізі рукописних текстів» (Дроздовський, 1973, с. 71).

У цій значній кількості праць, безумовно, є покликання на листи письменника, найчастіше як біографічний матеріал чи коментар до художніх творів. У дисертації «Культурно-історичний і прагмалінгвістичний компоненти в письменницькому епістолярію початку ХХ століття» А. Найрулін (Найрулін, 2011) систематизував мовні засоби виявлення культурно-історичного компонента в епістолярній спадщині М. Коцюбинського та його сучасників, установивши типові риси прагмалінгвальних (конотативних) компонентів у листуванні письменника, запропонував оцінку його

мовотворчості в розвитку української літературної мови з особливою увагою до його епістолярію.

Важлива роль у збиранні й підготовці до друку епістолярію М. Коцюбинського належить ще С. Єфремову, який у листі до Є. Чикаленка писав: «Поміж іншою роботою працюю над листуванням Коцюбинського, упорядковуючи їх до друку». У 30-х рр. ХХ ст. І. Стебун підготував і видав листи М. Коцюбинського до О. Аплаксіної. Епістолярій Коцюбинського презентовано і в шеститомному та семитомному виданнях творів письменника. До 100-річчя від дня народження письменника І. Коцюбинська та М. Олійник підготували до видання листи до Богдана Лепкого, Христі Алчевської, Миколи Федюшки, а також подали відомості про чотири листи до Д. Яворницького. Листування М. Коцюбинського свідчить про широкі особисті й творчі зв'язки з письменниками, громадськими діячами, науковцями всієї України.

Приватне листування письменників дає «можливість досконаліше пізнати особистість їхніх авторів, сферу людських почувань і стосунків, листування митців є також своєрідним автокоментарем до їхньої творчості, а в окремих випадках епістолярні твори літераторів становлять самостійний інтерес для реципієнтів як повновартісне мистецьке явище» (Кузьменко, 1999, с. 11). Листи відображають певну епоху, динаміку українського мовленнєвого етикету впродовж відповідного історичного періоду. Листування видатних громадських діячів, відомих учених, письменників є надзвичайно важливим для вивчення історичної епохи й особливостей розвитку мови певного історичного періоду. На думку В. Кузьменка, «приватне листування – надзвичайно цінне автентичне першоджерело для осмислення творчої індивідуальності митця з усім спектром понять цієї структури: особистість, світогляд, індивідуальний стиль» (Кузьменко, 1999, с. 5). Листи Михайла Коцюбинського ілюструють роздуми над єдиною літературною мовою, над виробленням літературних норм, над тодішніми мовно-літературними процесами. У листах, як зазначає В. Статеева, М. Коцюбинський неодноразово звертається до питання про несприятливі умови розвитку української літератури і мови, «зазначаючи серед причин слабого розвитку української культури й цензурні утиски, і важкі матеріальні умови роботи українських письменників, і брак національної свідомості, і нехіть до роботи, боязнь тих, хто б міг прислужитися українській справі, і псевдопатріотизм та ін.» (Статеева, 1997, с. 8).

Питанням поезики, рецепції епістолярного жанру й стилю, вивченню епістолярію письменників присвячено праці С. Антоненко, С. Богдан, С. Ганжі, І. Григоренко, Н. Журавльової, М. Коцюбинської, В. Кузьменка, А. Найруліна, С. Святовець та ін.

У сучасному мовознавстві приділено увагу вивченню мовних етикетних формул у листах видатних діячів науки, культури, політики різних часів. Початкові формули-звертання в листах Т. Шевченка

досліджувала К. Ленець, етикетні формули в епістолярії Лесі Українки, В. Стефаніка, П. Тичини, Марка Черемшини вивчала С. Богдан, етикетні форми в епістолярії П. Куліша були предметом наукових зацікавлень І. Фокіної, історію мовних етикетних формул в українському епістолярії (на матеріалі листування Івана Огієнка) простежила О. Калита.

Мета нашої статті – дослідити репрезентацію етикетних формул в епістолярії Михайла Коцюбинського.

Методи дослідження. Для інвентаризації та опису зафіксованих одиниць використано описовий метод з елементами зіставного. Матеріалом дослідження послуговувало академічне шеститомне видання творів Михайла Коцюбинського, зокрема 5-й і 6-й томи, де вміщено листи, а також видання листів до дружини.

Виклад основного змісту. У своїй розвідці ми проаналізуємо мовні етикетні формули в листах Михайла Коцюбинського, які мають майже такий самий обсяг, як і його проза. Епістолярій письменника охоплює доволі широке коло адресатів, серед яких були його друзі й випадкові знайомі, не з усіма адресатами автор був духовно близький та одностайний у поглядах, іноді він спілкувався винятково на офіційному рівні. Коцюбинський листувався майже з усіма видатними особистостями того часу, тому його епістолярна спадщина містить багато цікавих фактів з історії видання й поширення української книжки, цензурних утисків тощо. Маємо опубліковані листи письменника до Володимира Винниченка, Миколи Вороного, Бориса Грінченка, Володимира Гнатюка, Григорія Коваленка-Коломацького, Панаса Мирного, Наталії Кобринської, Остапа Луцького, Василя Лукича, Івана Франка та до багатьох інших культурних, громадських діячів та істориків. Окреме місце – листування з дружиною Вірою Коцюбинською. Ці послання були надруковані в академічних збірках – шести- (1961 – 1962) та семитомному (1973 – 1975), однак, по-перше, опубліковані не в повному обсязі (майже не оприлюднені листи останніх місяців життя письменника, коли він лікувався в київській клініці); по-друге, листи зазнали купюрування: у листах до дружини Віри – головню «у деяких місцях інтимного характеру», в інших – скорочені згадки про тих знайомих і приятелів Коцюбинського, яких цензура радянської доби вважала ідеологічно скомпрометованими; по-третє, в академічних виданнях епістолярій подано в хронологічному порядку, як наслідок, листи до дружини друкували впереміш із листами до інших адресатів, а отже, цілісність сюжету (історія взаємин двох людей) була порушена. Цю помилку вдалося виправити у виданні «Я так поріднився з тобою ...» (2007), у якому вміщено понад триста листів – від 1896 до 1913 року. Окремий епістолярний фрагмент у спадщині М. Коцюбинського – листи до Олександри Аплаксіної. Вони відкривають не лише невідомі сторони інтимного життя письменника, але й низку його людських рис та розкривають суспільно-літературні погляди, однак писані листи російською мовою, тому до уваги їх ми не братимемо.

Перейдемо до аналізу етикетних формул. В епістолярній спадщині письменника фіксуємо такі формули етикету:

1. Етикетні одиниці, якими виражено звертання-привітання: «*Вельмишановний добродію!*» (До Івана Белея, 14.07.1890 (Коцюбинський, 1961, с. 16); До Івана Франка, 16.10.1890 (Коцюбинський, 1961, с. 21); До Василя Лукича, 01.11.1891 (Коцюбинський, 1961, с. 27); До Михайла Комарова, 03.03.1892 (Коцюбинський, 1961, с. 29)), «*Шановний добродію!*» (До Івана Белея, 12.08.1890), «*Високоповажаний добродію!*» (До Івана Белея, 14.09.1890 (Коцюбинський, 1961, с. 18); До Олександра Барвінського, 15.09.1890 (Коцюбинський, 1961, с. 20); До Володимира Шухевича, 24.06.1892 (Коцюбинський, 1961, с. 33); До Володимира Гнатюка, 27.03.1900 (Коцюбинський, 1961, с. 292); До Остапа Луцького, 20.10.1906 (Коцюбинський, 1962, с. 31)), «*Високошановний добродію!*» (До Олександра Барвінського, 03.12.1892 (Коцюбинський, 1961, с. 42)). Окрім загальноприйнятих формул-привітань, є й індивідуальні звертання: «*Високоповажаний добродію пане редакторе!*» (До редактора «Зорі», вересень 1892 (Коцюбинський, 1961, с. 35)), «*Вельмишановний Опанасе Івановичу!*» (До Панаса Погибки, 18.03.1893 (Коцюбинський, 1961, с. 47)), «*Вельмишановний Михайле Федоровичу!*» (До Михайла Комарова, 01.01.1894 (Коцюбинський, 1961, с. 55)), «*Високоповажаний і любий добродію!*» (До Бориса Грінченка, 14.05.1895 (Коцюбинський, 1961, с. 69)), «*Любий земляче!*» (До Бориса Грінченка, 19.03.1896 (Коцюбинський, 1961, с. 84)), «*Високоповажаний пане Володимире!*» (До Володимира Гнатюка, 20.10.1906 (Коцюбинський, 1962, с. 30)), «*Високоповажаний і дорогий пане Володимире!*» (До Володимира Гнатюка, 22.12.1906 (Коцюбинський, 1961, с. 35)), «*Любий Павле Пилиповичу!*» (До Павла Лаврова, 12.10.1910 (Коцюбинський, 1962, с. 216)), «*Дорогий Михайле Михайловичу!*» (До Михайла Могилянського, 15.10.1910 (Коцюбинський, 1962, с. 225)). Спостережено, що, по-перше, у листах до знайомих, громадських і політичних діячів переважає звертання (*високоповажаний, вельмишановний, високошановний*) без традиційних форм привітання: *Доброго ранку, Добрий день, Добрий вечір*. По-друге, зі зміною взаємин змінювалася й риторика початкових формул, наприклад: *Високоповажаний добродію!* – *Вельмишановний добродію!* – *Високоповажаний і любий добродію!* – *Любий земляче!* – *Любий добродію Борисе!* – *Любий пане Борисе!* – *Високоповажаний Борисе Дмитровичу!* (у листах до Бориса Грінченка); *Високошановний добродію!* – *Високоповажаний добродію!* – *Вельмишановний добродію!* – *Високоповажаний і дорогий пане Володимире!* – *Дорогий добродію!* – *Дорогий пане Володимире!* – *Любий пане Володимире!* – *Дорогий Володимире Михайловичу!* (у листах до Володимира Гнатюка).

У листах до Віри Коцюбинської (Дейші) фіксуємо як вітальні форми, які є побажальними: «*Добривдень тобі, моя ясочко!*» (22.09.1996) (Коцюбинський, 2007, с. 26), «*Добривдень тобі, моя дружинонько!*»

(26.09.1996) (Коцюбинський, 2007, с. 34), «Добривечір, серденько!» (28.09.1996) (Коцюбинський, 2007, с. 38), «Добривечір, моє серденько!» (03.10.1996) (Коцюбинський, 2007, с. 47), так і форми, які містять лише звертання: «Коли б ти знала, голубко, який я лихий!» (31.12.1895) (Коцюбинський, 2007, с. 18), «Пишу тобі, моє кохання, останній раз з Алушти: завтра виїздимо в Куру-Узень (02.10.1896) (Коцюбинський, 2007, с. 44), «Дитино моя кохана! І жаль мені, що тебе нема тут, і радію заразом, що не довелося тобі закушати тих невигод, якими ми ситі вже (06.10.1896) (Коцюбинський, 2007, с.49), «Єдина моя дитино! Пропав у мене якось нинішній день» (22.10.1896) (Коцюбинський, 2007, с. 71), «Зрадів неказано, моє голуб'яточко, діставши нині од тебе відкритку» (04.12.1897) (Коцюбинський, 2007, с. 80), «А бачиш, моє серденькачко: дістала всі листи, а подумала, що Муся забуває тебе» (16.12.1897) (Коцюбинський, 2007, с. 94), «Знов не було від тебе листа, Вірунечко» (19.02.1898) (Коцюбинський, 2007, с. 163). Зауважимо, що в листах останнього періоду письменника переважають форми «Дорога Вірунечко!»

Щодо частоти вживання етикетних одиниць, то привітання найчастіше висловлено звертанням на початку листа. У деяких листах до дружини в початковому реченні таке звертання відсутнє: «Поганий день: не то, щоб скучно, а якась апатія, пригнобленість. Так наче мене обікрали, ув'язнили – абощо» (19.09.1896) (Коцюбинський, 2007, с. 26), «Твій лист зробив мені сьогодні несподіванку» (06.12.1897) (Коцюбинський, 2007, с. 83), «Не було листа нині від тебе» (09.01.1898) (Коцюбинський, 2007, с. 115), «Тільки що дістав твого листа. Аж зітхнув вільніше» (14.01.1898) (Коцюбинський, 2007, с. 121), «Вчора дістав 2 листи твої (1 через Юркевич) і відкритку» (02.01.1913) (Коцюбинський, 2007, с. 26) (Коцюбинський, 2007, с. 361).

2. Формули прощання. Найчастіше в листах до друзів, знайомих, політичних і громадських діячів М. Коцюбинський, прощаючись, пише: ...з поважанням...: «З поважанням щирий Михайло Коцюбинський» (До Івана Белея, 14.09.1890) (Коцюбинський, 1961, с. 19), «З поважанням щирий Мих. Коцюбинський» (До Івана Франка, вересень 1890) (Коцюбинський, 1961, с. 19), «З високим поважанням Мих. Коцюбинський» (До Василя Лукича, 14.03.1893) (Коцюбинський, 1961, с. 47), «З правдивим поважанням М. Коцюбинський» (До Володимира Гнатюка, 27.08.1899) (Коцюбинський, 1961, с. 280), «З високим поважанням М. Коцюбинський» (До Костя Панківського, 15.12.1908) (Коцюбинський, 1962, с. 79). Популярною є формула «Бувайте здорові!», яка доповнювала інші прощальні формули: «Бувайте здорові! З правдивим поважанням М. Коцюбинський» (До Івана Франка, 07.03.1891) (Коцюбинський, 1961, с. 26), «Бувайте здорові! З високим і правдивим поважанням М. Коцюбинський» (До Володимира Гнатюка, 10.11.1899) (Коцюбинський, 1961, с. 283). Частою є форма прощання «Ваш ...», особливо в листах пізнішого періоду: «Ваш М. Коцюбинський»

(До Мамерта Вікшемського, 08.05.1908, (Коцюбинський, 1962, с. 62); До Михайла Грушевського, 05.12.1910, (Коцюбинський, 1962, с. 229); До Леопольда Булая, 17.04.1912 (Коцюбинський, 1962, с. 377). Водночас прощання автор висловлює складними конструкціями й поєднує їх з іншими мовно-етикетними одиницями, наприклад, із зазначенням місця знаходження, певного факту, побажанням: *«Будьте здорові! З великою повагою до Вас щирій Мих. Коцюб. Шановній сімї вашій мої сердечні вітання. Ст. Рахны-Лесовые. Лопат. сах. зав.»* (До Михайла Комарова, 03.03.1892) (Коцюбинський, 1961, с. 30); *«Я зовсім виїжджаю з Лопатинець сими днями, тому-то прошу адресувати листи в г. Винницю, Подольск. губ., собствен. дом. М. К. З великим поважанням повік щирій Мих. Коцюбинський»* (До Василя Лукича, 26.05.1892) (Коцюбинський, 1961, с. 32), *«Засилаючи Вам і вп. Дружині Вашій од себе й од жінки сердечні привітання, прошу не забувати поважаючого Вас М. Коцюбинського»* (До Михайла Комарова, 14.03.1900) (Коцюбинський, 1962, с. 292).

У листах до дружини переважає форма прощання *«Цілую. Твій Муся»* в різноманітних варіаціях: *«Цілую всіх, а тебе найбільше. Твій Муся»* (19.09.1896) (Коцюбинський, 2007, с. 24), *«Цілую тебе. Весь схвилюваний. Твій Муся. Наших цілую»* (18.01.1898) (Коцюбинський, 2007, с. 127), *«Цілую тебе і всіх наших. Твій Муся»* (09.07.1908) (Коцюбинський, 2007, с. 187). У переважній більшості листів до дружини Коцюбинський не обмежується цією формою. Прощання в нього – це зазвичай кілька речень:

«Серце моє Вірунечко, рибочко моя, голубочко, донечко єдина! Цілую тебе ... скрізь. Пиши, моя голубочко. В суботу писатиму знов.

Поцілуй од мене маму і скажи, що здоров. Не слабує, серце, і не давай мені слабувати. Чи довезла гостинці?

Цілую всіх, а тебе найбільше.

Твій Муся» (19.09.1896) (Коцюбинський, 2007, с. 24).

3. Вислови вибачення М. Коцюбинський уживає нечасто. У цих етикетних формах переважають форми однини і множини 2-ої особи наказового способу недоконаного виду *вибачай, вибачайте* та множини 2-ої особи наказового способу доконаного виду *вибачте*: *«Вибачай, донечко єдина, що так мало і безладно пишу»* (До Віри Коцюбинської, 23.09.1896) (Коцюбинський, 2007, с. 28); *«Вибачте мені, будьте ласкаві, що так довго нічого не прислав Вам для „Правди”»* (До Олександра Барвінського, 06.02.1891) (Коцюбинський, 1961, с. 25); *«Соромно мені, що досі не зібрався відповісти на Ваш останній лист... Ну – тож кажу – соромно мені – і вибачайте, що так сталося»* (До Бориса Грінченка, 14.05.1895) (Коцюбинський, 1961, с. 69). Фіксуємо в листах також аналітичні форми, в основі яких лежить дієслово *вибачити* та віддієслівний іменник *вибачення*: *«Справді боюсь, щоб Ви не гнівались на мене, що хочу увірвати Вам хвильку дорогого часу. Наперед прошу вибачити»* (До Івана Франка, 16.10.1890)

(Коцюбинський, 1961, с. 22); «... мені соромно, що так часто турбую Вас; та, *прошу вибачити*, таки насмілюсь і попрохаю – одно – висилати мені «Дзвінок» під новою адресою...» (До Володимира Шухевича, 24.06.1892) (Коцюбинський, 1961, с. 33); «... та беручи на увагу конечність для нас, українців, тісніших зносин з Галичиною, *сподіватимусь дістати від Вас ласкаве вибачення* за часті турбації своїми листами й проханнями» (До Костя Панківського, 25.05.1896) (Коцюбинський, 1961, с. 91). Трапляються в листах до громадських діячів і форми вибачення зі словом *прощати*: «*Простіть*, що пишу сим разом небагато: мені хотілось би швидше здати посилку на пошту, тож за нікольством пишу хоч цих кілька слів» (До Панаса Мирного, 10.07.1898) (Коцюбинський, 1961, с. 268); «*Простіть, будьте ласкаві*. Подаю Вам заголовки книжок українських, які, на мою думку, Ви могли б прочитати не без приємності» (До Любові Ліницької, 16.10.1911) (Коцюбинський, 1962, с. 295). Однак зауважимо, що в листах до дружини М. Коцюбинський використовує лише форму *вибачай*.

4. Етикетні формули прохання в листах реалізовані здебільшого за допомогою дієслів недоконаного виду *просити, прохати*: «*Прошу відписати* д. Смирєнкові, що бухгалтерія звісна мені настільки, що я можу самостійно вести щотоводство!» (До Михайла Комарова, 24.11.1893) (Коцюбинський, 1961, с. 52); «Маю оце *прохати* у Вас, шановний добродію, поради й помочі» (До Костя Панківського, 08.05.1898) (Коцюбинський, 1961, с. 261); «Якось усе так трапляється, що на початку листів своїх до Вас *мушу прохати вибачення* за пізню відповідь» (До Андрія Чайковського, 24.12.1906) (Коцюбинський, 1962, с. 36); «Цілу дорогу я все жалкував, що ти не поїхала з нами, та й тепер жалкую. *Прошу тебе*, спочивай добре на вакації і не сиди вдома...» (До Віри Коцюбинської, 22.06.1912) (Коцюбинський, 2007, с. 318). Значимо, що в листах прохання передано й за допомогою дієслів наказового способу: «*Напишіть* до мене хоч картку. 4-го червня я їду до Криму, а звідти за кордон» (До Євгена Чикаленка, 31.05.1911) (Коцюбинський, 1962, с. 265); «*Одпишіть мені зараз*, бо я турбуюся» (До Володимира Гнатюка, 04.11.1905) (Коцюбинський, 1961, с. 430). Для пом'якшення тону прохання Михайло Коцюбинський використовує в значенні наказового способу умовний: «*Чи не прислали б мені хоч примірник готового зовсім альманаху?*» (До Миколи Чернявського, 05.11.1905) (Коцюбинський, 1961, с. 432).

5. Постскрипtum. Цей композиційний елемент листа М. Коцюбинський використовує нечасто, часом позначаючи його латинськими літерами P.S., а часом ні: «P.S. Вп. д. *Шухевичеві моє щире поздоровлення. Збираюся писати до нього, та не знаю, чи вернувся він з подорожі, яку мав літом відбуту в гори?*» (До Олександра Барвінського, 15.09.1890) (Коцюбинський, 1961, с. 20); «P.S. У нас *страйкувала пошта і через те не міг швидше одіслати листа*» (До Михайла Мочульського, 17.11.1905) (Коцюбинський, 1961, с. 435); «*Моє поважання Вашій мамі*.

Жінка вітає Вас. Жду відповіді» (До Мармета Вікшемського, 08.05.1908) (Коцюбинський, 1962, с. 62); *«P.S. Лист Ваш заслали до Черновець замість Чернігова, через те він блукав»* (До Михайла Грушевського, 30.07.1908) (Коцюбинський, 1962, с. 73); *«Вп. Пані Вашій мій сердечний привіт. Діточок цілую Д-ра Франка привітайте од мене. Незабаром напишу до нього. Вітаю теж проф. Грушевського»* (До Володимира Гнатюка, 05.10.1905) (Коцюбинський, 1961, с. 427); *«Про Милорадовича нічого не знаю»* (До Володимира Гнатюка, 20.02.1913) (Коцюбинський, 1962, с. 445) .

У листах до дружини немає жодного традиційного постскриптуму, позначеного літерами P.S., однак усе ж трапляються дописи після формул прощання: *«Маму й Лідю цілую. Як їх здоров'я? Юрасеві не «воздушний», а справжній поцілунок від тата. Чи не писав Вася?»* (До Віри Коцюбинської, 07.01.1898) (Коцюбинський, 2007, с. 113); *«Юрася цілую. Коли приїхали наші – передай їм поцілунок. Чи мама здорова?»* (До Віри Коцюбинської, 12.02.1898) (Коцюбинський, 2007, с. 155); *«Ще не купуюсь, але скоро почну. До купальні далеко. Нехай діти напишуть, що їм купити»* (До Віри Коцюбинської, 05.06.1909) (Коцюбинський, 2007, с. 202). В одному листі до Віри Коцюбинської замість постскриптуму письменник використовує літери латиниці *N.V.*, що означає *Nota Bene* – зверни увагу: *«N.V. Тютюну не можу замовити, бо тут не кришуть машинкою, а в папушках недобрій»* (До Віри Коцюбинської, 06.10.1896) (Коцюбинський, 2007, с. 55).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ми розглянули листи Михайла Коцюбинського як феномен епістолярної творчості, у яких важливе місце посідають етикетні формули. Ці листи є не лише цінним автентичним першоджерелом для осмислення його творчої індивідуальності, а й важливим матеріалом для дослідження історії української літератури і суспільної думки ХХ ст. Особливостями є використання звертань у кличному відмінку, традиційних формул на початку й у кінці листів, формул вітань, вибачень, прохань, постскриптів. Для автора характерна невимушеність у виборі мовних засобів і безпосередність у вираженні емоцій. У перспективі можна дослідити епістолярій письменника в інших аспектах: композицію листів залежно від мети їх написання, засоби переконання та впливу на адресата, уживання демінутивів у листах до дружини, мовні засоби діалогізації й інтимізації в листах тощо.

Література та джерела

Грещук, В. В. (2007). Гуцульські діалектні риси в мові повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія*. Вип. XV – XVIII. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ. С. 520 – 524.

- Давидова, О. Г. (1963). Лексичні діалектизми як складовий елемент стилістичної системи повісті М. Коцюбинського «Гіні забутих предків». *Тези доповідей і повідомлень четвертої республіканської наукової конференції з питань творчості М. М. Коцюбинського*. Дніпропетровськ. С. 87 – 88.
- Дроздовський, В. П. (1973). Дослідження стилю М. М. Коцюбинського за рукописною спадщиною. *Мовознавство*. № 4. С. 70 – 76.
- Коцюбинський, М. М. (2007). Листи до дружини. Я так поріднився з тобою... / упоряд. О. Єрмоленко та ін. К.: Ярославів Вал, 392 с.
- Коцюбинський, М. М. (1961). Листи. *Твори в шести томах*. Т. 5. К., 463 с.
- Коцюбинський, М. М. (1962). Листи. *Твори в шести томах*. Т. 6. К., 491 с.
- Кузьменко, В. І. (1999). *Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20 – 50 років ХХ ст.*: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.01.01 – українська література. К., 40 с.
- Матвіяс, І. Г. (2007) Діалектна основа мови в творах Михайла Коцюбинського. *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: зб. наук. пр., присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко* / відп. ред. акад. НАН України В.Г. Скляренко. К. С. 52 – 55.
- Найрулін, А. О. (2011). *Культурно-історичний і прагмалінгвістичний компоненти в письменницькому епістолярію початку ХХ століття*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. К., 21 с.
- Статєєва, В. І. (1997). Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця ХІХ – початку ХХ ст. (На матеріалах спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка та ін.). Ужгород: Патент, 408 с.

Стаття надійшла до редакції 13.07.2022 р.

Прийнято до друку 15.07.2022 р.

Рецензент – д. філол. наук, проф. Глуховцева К. Д.